

УДК 37. 032

ФОРМУВАННЯ ГУМАНІСТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ МОЛОДІ У ВИХОВНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

О. А. Ціхоцька

Анотація. Стаття присвячена з'ясуванню особливостей виховання гуманістичних цінностей молоді шляхом залучення вихованців до світової культури. Розкривається методика діагностування сформованості моральних якостей, які характеризують гуманність особистості. Розглядаються критерії і рівні сформованості гуманістичних ціннісних орієнтацій.

Ключові слова: гуманістичне виховання, гуманістичні цінності, загальнолюдські цінності, гуманна педагогіка, ціннісні орієнтації, критерії і рівні сформованості гуманістичних цінностей.

Аннотация. Статья посвящена определению особенностей воспитания гуманистических ценностей молодежи путем привлечения воспитанников к мировой культуре. Раскрывается методика диагностики сформированности моральных качеств, которые характеризуют гуманность личности. Рассматриваются критерии и уровни сформированности гуманистических ценностных ориентаций.

Ключевые слова: гуманистические ценности, общечеловеческие ценности, ценностные ориентации, критерии и уровни воспитанности гуманистических ценностей старшеклассников, гуманная педагогика.

Annotation. In the times of social instability and spiritual crisis the formation of the youth humanistic values has become an urgent educational problem. Being the public ideals and at the same time an engine of interaction between an individual and the society, these values motivate the guidelines of human activity, determine the nature of the relationships in the society and become the subject of human behavior. That is why in the present social situation of the market relationships, when young people are aimed at success, self-affirmation and self-realization, it is important for them not to overstep the brink of humaneness and not to neglect humanistic principles, the most important of which is a value attitude to the man.

Keywords: humanistic values, humanistic training, humanistic education, the criteria of humanistic values, a value attitude.

Постановка проблеми. Соціальна нестабільність, духовна криза, вимагають розв'язання широкого кола проблем, пов'язаних із моральним розвитком особистості, формуванням гуманістичних цінностей. Саме тому особливої актуальності набуває проблема формування гуманістичних ціннісних орієнтацій молодих людей, які незабаром долучаться до розбудови держави. Необхідно турбуватися про створення ґрунтовної бази для виховання молодого покоління, в основі якої були б закладені принципи гуманізму. Для цього вкрай важливо виокремити критерії, рівні сформованості гуманістичних цінностей для побудови ефективної системи виховної роботи. Виняткову роль у формуванні гуманістичних цінностей молоді відіграє її прилучення до надбань вітчизняної і світової культури.

Ми поставили за мету максимально використати у позакласній роботі потенціал художньої творчості, української та світової культури і проаналізувати, за якими критеріями та рівнями можна було б успішніше виховувати гуманістичні цінності. Твори М. Коцюбинського, Л. Українки, І. Франка, О. Довженка, О. Гончара, Г. Тютюнника, У. Самчука, І. Багряного, М. Хвильового є зразками пропаганди ідей добра, гуманізму, спонукають до роздумів про міру людяності, взаємоповаги у стосунках. Недаремно В. Сухомлинський стверджував, що література як вид мистецтва збуджує позитивні емоції дитини, змушує замислитись над гармонією людських стосунків, почуттям обов'язку, вдячності, справедливості. Саме читання, яке «захоплює розум і серця, примушує вдвлятися в глибини людської душі, думати про свою долю, про майбутнє» [7, с. 234-235].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема гуманістичного виховання особистості засобами світової і вітчизняної культури проблема не нова. Вагомий внесок у її розв'язання зробили педагоги-гуманісти Г. Ващенко, Ш. Амонашвілі, Є. Шацький, В. Сухомлинський. Над проблемою впровадження ідей гуманної педагогіки в системи сучасної, в тому числі гуманітарної, освіти активно працюють І. Бех, І. Зязюн, О. Пехота, С. Гончаренко, В. Киричок, К. Чорна. Праці Л. Виготського, Л. Жабицької, О. Никифорової, Н. Молдовської присвячені аналізу психологічних закономірностей формування моральної сфери особистості засобами художньої творчості.

Формування гуманістичних понять, моральних ідеалів, духовного світу особистості засобами культури і літератури стали предметом наукових досліджень Ю. Бондаренко, М. Жулинського, М. Горди, Л. Драчук, В. Коваль, Р. Мовчан, О. Слоньовської, Г. Клочека, А. Фасолі.

Виклад основного матеріалу. Аналіз праць у досліджуваній галузі засвідчив, що науковці недостатньо уваги приділяють вивченню педагогічних умов ефективного формування гуманістичних цінностей молоді, оскільки досить часто використовують поняття «загальнолюдські цінності», ототожнюють моральні й гуманістичні цінності. Проте, як вважає О. Лейчук, моральні цінності автоматично не можуть стати гуманістичними. Потрібно розрізнати цінності «для себе» і «для іншого». Саме останні набувають статусу гуманістичних. Слово «гуманістичний» означає «спрямований на людину». Цінності заради іншого реалізуються в педагогічній діяльності [5, с. 296]. Вважаючи гуманістичні цінності складовою моральних або загальнолюдських, науковці не акцентують увагу на формуванні гуманістичних якостей особистості, на вихованні поваги до людської гідності, доброзичливості, співпереживанні, милосердя, співчуття, непримиренності до проявів зла. Тому завдання нашого дослідження полягає у теоретичній розробці та експериментальному доведенні ефективності педагогічних умов, інноваційних форм і методів, що забезпечують формування гуманістичних цінностей молоді.

Перш за все ми виявляли критерії і розробляли рівні, за якими можна було б відслідковувати процес гуманістичного виховання. Ми також передбачали, що формування гуманістичних цінностей, наприклад, засобами літератури буде продуктивнішим за умов: визнання пріоритетної ролі виховної мети у процесі роботи над художнім твором, а також позакласної виховної діяльності, яка полягає у формуванні гуманістичних цінностей молоді; забезпечення проблемного підходу, що полягає у моделюванні таких ситуацій, які будуть стимулювати вихованців до висловлювання власних суджень про поведінку, вчинки, помисли персонажів; зосередження уваги на морально-етичних проблемах творів шляхом вдалого відбору і узагальнення фактів гуманістичного змісту, а також накладання цих ідеалів на гуманістичне виховання сучасної молоді, визначення ролі гуманістичних цінностей та їх антиподів у системі морально-етичних настанов нашого часу; забезпечення засвоєння системи, пов'язаних із досліджуваною проблемою, морально-етичних понять і формування на цій основі гуманістичних цінностей; організації взаємодії на основі діалогу і співпраці у процесі спільної роботи, що ґрунтуватимуться на принципах гуманістичної, особистісно орієнтованої педагогіки; використання нетрадиційних форм і методів позаурочної роботи, забезпечення системного підходу в організації позакласної роботи з метою формування гуманістичних цінностей молоді засобами української і світової культури.

З метою забезпечення науково обґрунтованої та доказової перевірки гіпотези дослідження нами проводився педагогічний експеримент, який дав змогу з'ясувати ефективність обраних умов, форм і методів виховання гуманістичних цінностей молодих людей. Дослідницько-експериментальна робота проводилася у три етапи: констатувальний, формувальний і заключний. Мета першого етапу полягала у визначенні ціннісних орієнтацій вихованців, розуміння ними такого ключового поняття, як гуманність, та його базових складових - доброти, справедливості, непримиренності до проявів зла; виявленні початкового рівня сформованості гуманістичних орієнтацій молоді у контрольній та експериментальній групах. Підготовка до констатувального етапу експерименту передбачала: визначення його мети, основних методів дослідження; відбір виховних груп, де він мав проходити; складання текстів анкет; розробку критеріїв та рівнів сформованості гуманістичних цінностей. Разом з магістрантами спеціальності «Педагогіка вищої школи» ми проводили дослідження на базі Вінницького технічного ліцею і педагогічного коледжу. Науковці доводять, що юнацький вік найсприятливіший для формування духовного світу особистості. Аналіз наукової літератури з вікової та педагогічної психології підтвердив це припущення. В ранній юності завершується фізичний та статевий розвиток, настає новий етап у формуванні розумової, почуттєвої та духовної сфери особистості. Характерними ознаками розумової діяльності у цей період стає оволодіння складними інтелектуальними операціями. І. Кон абстрактно-філософську спрямованість юнацького мислення пов'язує не лише з формально-логічними операціями, а й з особливостями розвитку почуттєвої сфери. Обумовлені появою психологічного новоутворення в особистісних структурах, вони визначають нову життєву позицію стосовно людей і світу, нову систему цінностей, поведінки, соціальної активності. Л. Виготський характеризує феномен новоутворення як «той новий тип побудови особистості та її діяльності, ті психічні і соціальні зміни, які вперше виникають на цьому віковому етапі і які в найголовнішому і основному визначають свідомість молодої людини, її ставлення до середовища, її внутрішнє і зовнішнє життя, весь хід її розвитку у цей період» [4, с.248]. Для юнака таким новоутворенням є відкриття свого внутрішнього світу, що дає сильний поштовх розвитку і активізує ціннісно-орієнтаційну діяльність, мета якої – вироблення критеріїв оцінки себе і навколишнього світу і на цій основі – формулювання правил поведінки. За допомогою саморефлексії аналізуються власні думки і почуття, «приміряються на себе» вчинки інших людей. На відміну від підліткового віку, в юності відбувається ідентифікація не з конкретними вчинками, а з переживаннями, мотивами дій. Зростає увага та інтерес до внутрішнього світу інших людей. Саме їх необхідно використовувати вихователям з метою формування гуманістичних цінностей.

Вихованцям ми запропонували запитання: «Які риси характеру ви цінуєте і зневажаєте в людях найбільше?». Воно було спрямоване на виявлення оцінково-імперативної складової гуманістичної свідомості та поведінки, її цілеспрямованої регуляції з метою знаходження певного ціннісного сенсу у моральному виборі. Наші запитання супроводжувались завданням: розташувати якості особистості у два ряди за рангами по мірі зниження їх значущості. При аналізі відповідей опиралися на розроблену нами класифікацію гуманістичних цінностей [6, с. 98]: а) повага до людської гідності: довіра, доброзичливість, скромність, терпимість, ввічливість; б) доброта: благородство, турботливе ставлення до людей, щирість, добродушність, великодушність, тактовність, миролюбність, лагідність, добропорядність, милосердя, безкорислива допомога іншому; в) співчуття, чуйність: сприйняття іншого, співпереживання, жалісливість, поступливість, прихильність, привітність, уважність; г) справедливість, самокритичність: чесність, правдивість, вірність, аналіз помилок, об'єктивність, вимогливість; д) протидія проявам зла: непримиренність до проявів жорстокості, байдужості, антигуманних вчинків, мужність, пристрасність при обстоюванні справедливості, принциповість, рішучість, критика недоліків. Крім методу ранжирування нами були використані методи усного опитування, інтерв'ю, експертної оцінки, бесіди із старшокласниками і класними керівниками, спостереження за поведінкою старшокласників.

У результаті експериментального дослідження нами були визначені стійкі орієнтації на такі моральні цінності особистості, як доброта, чесність, порядність. Найбільше вихованці зневажають лицемірство, жадібність, підлість, жорстокість, егоїзм, байдужість. Така риса характеру, як доброта, зустрічається у 60 % опитаних учнів. Це надзвичайно важливо для подальшої співпраці, спрямованої на формування гуманістичних цінностей у молодих людей, оскільки «стратегічним орієнтиром у виховній діяльності, безпосередньо пов'язаний з формуванням почуття цінності іншого, має виступити людяність (доброта) як критерій високоморальної особистості» [2, с. 18]. У процесі дослідження ми звернули увагу на нерозуміння її справжньої цінності в структурі моралі, а також виявили суттєві недоліки у гуманістичному вихованні молодих людей. Так, наприклад, такі якості, як безкорисливість, чуйність, доброзичливість, займають дуже віддалені від перших місця. І. Бех вбачає причину цього у

«відчуженості знань від цінностей духовної культури, яка має перетворити їх на морально орієнтовані» [1, с.122]. Учений зазначає, що педагог «мусить проводити спеціальну роботу, спрямовану на постійне осмислення не лише своїх наявних на цей час пізнавальних можливостей, а насамперед - морально-ціннісних» [1, с. 123].

Як свідчить аналіз, динаміка ціннісних орієнтацій вихованців характеризується певною безсистемністю. Серед гуманістичних цінностей не були названі такі, як співпереживання, уважність до іншого, вірність, турботливе ставлення, непримиренність до байдужості, антигуманних вчинків. Дослідження ціннісних орієнтацій засвідчило, що молоді люди рідко віддають перевагу таким якостям особистості, як гуманність, уважність до іншої людини, тобто якостям, які складають фундамент гуманності. Нам важливо було також з'ясувати, наскільки розуміють учні суть цих понять і зміст стосунків, що на них ґрунтуються.

У результаті ми виявили, що у переважній більшості вихованців критеріями були обрані три узагальнені характеристики, за якими вони ставляться до інших людей: доброта, справедливість, непримиренність до проявів зла, байдужості, жорстокості. На запитання «Що означає бути гуманною людиною?» майже всі назвали доброту. Кожен п'ятий увів у це поняття непримиренність у боротьбі зі злом, жорстокістю, байдужістю. І лише один із шести назвав справедливість однією із гуманістичних цінностей. Перевагу доброті, справедливості та непримиренності до проявів жорстокості як гуманістичним цінностям, надали лише троє із 68 опитаних. За результатами спостережень усвідомлення гуманістичних цінностей і поєднання їх з особистісною поведінкою збігається у трьох із 60% опитаних. І лише у 12% студентів спостерігається збіг за трьома критеріями: доброта, справедливість, непримиренність із усяким злом. Ось деякі висловлювання старшокласників, наділених гуманістичною свідомістю, яка спонукає до відповідної поведінки: «Гуманна людина готова на самопожертву заради іншого, як говорять віруючі», «Бути гуманним – означає любити і поважати людей, допомагати їм», «Бути гуманним – означає бути добрим, справедливим, любити людей, але ненавидіти зло, жорстокість». У висловлюваннях простежується розуміння дієвої любові до людей, наближення до усвідомлення найважливішої гуманістичної істини: «людина стає тоді людиною, коли вона керується власними думками, переконаннями, коли вона своїми вчинками творить моральне благо, справедливість, самостійно здійснює шлях до моральної досконалості» [3, с. 103].

Враховуючи надбання психолого-педагогічної літератури, нами було визначені дві групи критеріїв сформованості гуманістичних цінностей молоді. *По-перше*, це критерії, з допомогою яких можна визначити рівень теоретичних знань про гуманістичні цінності та наявність практичних умінь і навичок у їх застосуванні: уміння дати визначення понять, представити розуміння їх суті. *По-друге*, це ті, які дозволяють визначити рівень сформованості гуманістичних цінностей на основі виявлення гуманістичних почуттів (співчуття, співпереживання, честі, гідності), які спонукають до гуманної поведінки (доброчинності, непримиренності до байдужості, жорстокості). Відповідно до цих критеріїв нами було визначено рівні сформованості гуманістичних цінностей:

високий (вільно володіє понятійним апаратом і впевнено оперує ним під час аналізу ціннісних орієнтацій людини. Вихованець співчуває іншим, переживає їхні емоційні стани. У них прихильне ставлення до людини проявляється у конкретній поведінці, благочинній діяльності, відстоює свою честь та гідність іншої людини, прагне бути джерелом радості для іншого. Вони прагнуть наслідувати ідеал гуманної людини;

середній: характеризується володінням понятійним апаратом, проте коло понять обмежене, є труднощі в розумінні їх значення; сприймає і розуміє інших людей, може характеризувати гуманні та антигуманні вчинки, якості; емоційно переживає стани інших людей; ідеалом його є високогуманна людина, але вихованець не прагне його наслідувати; гуманістичні цінності не відіграють пріоритетної ролі в ієрархії його цінностей; прояви гуманної поведінки характеризуються непослідовністю, простежуються періодично; прагне поводити себе так, щоб не стати джерелом смутку, печалі іншої людини;

низький: вихованець погано володіє понятійним апаратом, не виявляє інтересу до емоційних станів, почуттів інших людей, не може проаналізувати гуманні чи антигуманні вчинки, якості; ключові гуманістичні цінності займають низьке місце в ієрархії його цінностей; він розуміє, де добро, а де зло, але не втручається у ситуації, коли слід відстояти гідність іншого, благочинна діяльність не стала його внутрішньою потребою (він якщо і допомагає іншим, то не завдяки власним переконанням а, наприклад, щоб його не засуджували).

Результати дослідницької роботи на етапі констатувального експерименту ми узагальнювали за такими параметрами: розуміння змісту теоретичних понять; наявність інтересу до проблеми, практичних умінь і навичок аналізу; рівень сформованості раціональної сфери (наявність

гуманістичного ідеалу, розвиток гуманістичної самосвідомості); рівень сформованості почуттєвої сфери (місце співчуття, співпереживання, почуття справедливості, обов'язку, честі, гідності в ціннісній ієрархії особистості); рівень сформованості поведінково-діяльної сфери (дієвість ідеалу гуманної людини, конкретні кроки по самовдосконаленню особистості, щоб відповідати даному ідеалу). За кожний з показників рівня сформованості гуманістичних цінностей учень одержував від 3 до 5 балів (3 бали - низький рівень, 4 - середній, 5 - високий рівень). Загальна кількісна характеристика розраховувалась за формулою:

P — рівень сформованості гуманістичних цінностей

$$P = \frac{C}{K}$$

(C - сума набраних балів; K - кількість показників, що враховувались) [6, с. 73].

Результат від 4,5 до 5,0 балів вважається свідченням високого рівня сформованості гуманістичних цінностей; від 3,6 до 4,4 - середнього; від 3,0 до 3,5 - низького. Розраховані за цією формулою результати констатувального етапу експерименту представлені у таблицях 1-2.

Таблиця 1

Рівні сформованості гуманістичних цінностей контрольної групи

Загальна кількість учасників	Рівні сформованості гуманістичних цінностей					
	низький		середній		високий	
27	Кількість	%	Кількість	%	Кількість	%
	15	55,5	10	37	2	7,5

Таблиця 2

Рівні сформованості гуманістичних цінностей експериментальної групи

Загальна кількість учнів	Рівні сформованості гуманістичних цінностей					
	Низький		Середній		Високий	
30	Кількість	%	Кількість	%	Кількість	%
	18	60	11	36,7	1	3,3

Отримані дані засвідчують, що високий рівень розвитку досліджуваної якості на констатувальному етапі експерименту характерний для надзвичайно малої кількості учнів, як у контрольних, так і в експериментальних класах, а також, що гуманістична свідомість і поведінка збігаються лише у тих вихованців, що піднялися до усвідомлення гуманістичних цінностей як групи інтегрованих якостей в єдності трьох суттєвих ознак: доброти, справедливості, протидії проявам зла. Розбіжності між свідомістю та поведінкою починаються у тих, у свідомості яких знайшли відображення лише дві ознаки і, відповідно, не завершився процес узагальнення. Неповнота і невпорядкованість знань про структуру гуманних якостей проявляється в поганому усвідомленні сутності гуманістичних цінностей, у нестійкості їх використання у поведінці. Залежність полягає у тому, що у більшості учасників експерименту доброта пов'язується лише із співчуттям, має споглядальний характер, не проявляється в дії, не простежується її активність.

Висновок. Вивчення особливостей оволодіння старшокласниками гуманістичними цінностями навіть на констатувальному етапі привело до виникнення багатьох запитань. Потребує доповнення і удосконалення методика дослідження стану гуманістичного виховання школярів. Існують прогалини і в організації виховного процесу. Тому здійснення систематичної роботи, спрямованої на формування гуманістичних цінностей молоді є нагальною потребою. Не втрачає своєї актуальності проблема розробки інструментарію і ефективних технологій гуманістичного виховання молоді.

Література

1. Бех І.Д. Гуманістична педагогіка: перепиті становлення / І. Д. Бех // Педагогіка толерантності. 2001. – №2(16). – С. 120 – 123
2. Бех І.Д. Формувати у дитини почуття цінності іншої людини / І. Д. Бех // Педагогіка толерантності. – 2001. – №2(16). – С. 16 – 23
3. Васянович Г.П. Як поєднати вимогливість і чуйність / Г. П. Васянович // Гуманітарні науки. – 2001. – №12. – С. 98-104.
4. Выготский Л.С. Детская психология. Собр. соч.: в 6 т. / Л.С. Выготский. – М.: Педагогика, 1984. – Т.4. – 427 с.
5. Лейчук А.О. Формування ціннісних основ гуманістичної позиції майбутніх педагогів / А.О. Лейчук // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. пр. – Київ – Житомир: вид-во Волинь, 2003. – Кн.2. – 368 с.
6. Фасоля А. А. Формування духовного світу особистості у процесі вивчення української літератури: дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.02 / Фасоля Анатолій Миколайович. – К., 2000. – 178 с.